

GLOBALIZACIJA, GLOBALIZAM I RIZIČNO DRUŠTVO

GLOBALIZATION, GLOBALISM AND RISK SOCIETY

Milan I. Miljević

Univerzitet Singidunum, Danijelova 32, Beograd

tel: +381 11 3094 033

mmiljevic@singidunum.ac.rs

Vladimir N. Džamić

Univerzitet Singidunum, Danijelova 32, Beograd

tel: +381 11 3093 258

vdzamic@singidunum.ac.rs

Apstrakt

Predmet našeg istraživanja jesu procesi globalizacije i globalizma i način na koji ovi procesi utiču na savremeno društvo, pojave, procese i odnose u njemu. Poseban segment istraživanja su dimenzije globalizma i efekti koje su proizvele na moderno društvo, pre svega u oblasti ekologije, kroz stvaranje globalnih ekoloških pretnji i rizika, a istovremeno i kroz negaciju individualnih razlika i identiteta. Kao jedan od ključnih problema prepoznajemo širenje globalizma kao političkog pokreta i ideologije na uštrb adekvatnog upravljanja globalizacijom i globalnim promenama u savremenom društvu.

Ključne reči: dimenzije globalizacije, savremeno društvo, globalizam, rizik, ekologija

Abstract

In this paper we have tried to explain the nature of the processes of globalism and globalization and the way of their influence on contemporary society, phenomena, processes and relations within it. In this regard, we especially emphasize dimensions of globalism and the effects which are produced nowadays, mainly in ecology, especially through the creation of global environmental threats and risks, and also through negation of the individual differences and identities. One of the main problems is spreading of globalism as a contemporary political ideology, at the expense of adequate management of globalization and global changes in contemporary society.

Keywords: dimensions of globalization, contemporary society, globalism, risk, ecology

POJAM GLOBALIZACIJE I GLOBALIZMA

Rezultati relevantnih naučnih istraživanja pokazuju naučnu zasnovanost distinkcije među pojmovima (naučni jezik je pojmovni jezik) globalizam i globalizacija. Otuda pokušaj našeg definisanja istih, jer postoji onoliko definicija i pristupa globalizaciji i globalizmu koliko ima autora i teoretičara koji su se njima bavili. Zato bi, možda, bilo naučno vrednije i pravilnije reći da je reč o *poimanju globalizacije i globalizma*, a ne o njihovom definisanju.

Veoma je važno napraviti jasnu distinkciju između pojmova međuzavisnost i globalizacija, budući da se ovi pojmovi često poistovećuju. Pod međuzavisnošću se podrazumeva postojanje uzajamne zavisnosti država, pojava, procesa i odnosa u njima na

jednom ili više nivoa (ekonomskom, političkom, kulturnom i slično). Najčešće je u ranijim periodima istorije bilo reči o međuzavisnosti susednih država, gde je ekonomski poredak jedne uslovljavao poredak druge, bilo u pozitivnom, bilo u negativnom smislu. Ukoliko ovakva međuzavisnost postoji istovremeno na više različitih nivoa, reč je o tzv. višestepenoj međuzavisnosti. Dakle, međuzavisnost je samo jedna sastavna komponenta procesa globalizacije, a ne sinonimni pojam. Neki autori globalizaciju pokušavaju definisati normativno i konkretno-istorijski. Tako se kaže da je globalizacija „proces svestranog povezivanja sveta i njegovog uspostavljanja kao ravnopravne i pluralističke zajednice slobodnih pojedinaca“, ali i da se globalizacija može odrediti kao „proces i sistem konfliktnog povezivanja sveta“ čiji sadržaj najpre određuje „planetarizacija kapitala, interesi i uticaj velikih korporacija i pre svega Sjedinjenih Država“¹ – kao globalizam. Ovakvo konkretno viđenje globalizacije prilično je teško argumentovano osporiti. Ono što zasluđuje kritičko propitivanje jeste globalizam. Entoni Gidens (Anthony Giddens) kaže sledeće: „Globalizacija se može definisati kao intenzifikacija društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na takav način da lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i vice versa“, ukazujući na dijalektički karakter procesa globalizacije². Jedno od poznatijih poimanja globalizacije svakako je ono koje je dao istaknuti dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju iz 2001. godine, Džozef Stiglic (Joseph Stiglitz). U svojoj čuvenoj knjizi „Protivrečnosti globalizacije“, Stiglic kaže da je globalizacija „čvršća integracija zemalja i naroda sveta do koje dolazi (...) rušenjem *veštačkih* barijera za protok robe, usluga, kapitala, znanja i (u manjoj meri) ljudi preko granica“³. Kritičko propitivanje pojma globalizacije, dovodi nas do nalaza da pod ovim pojmom podrazumevamo *univerzalno širenje humanističkih vrednosti i ideala, od nastanka civilizacije do današnjih dana*.

Globalizaciju kao sveobuhvatni proces treba razlikovati i od pojma *globalizam*, koji se vrlo često laički poistovećuje sa pojmom globalizacije. Globalizam je u uslovima novog svetskog poretka politički i ekonomski pokret koji ističe važnost umanjenja državnog suvereniteta u oblastima političkog, ekonomskog i pravnog poretka; ideju o brisanju granica među državama i stvaranje tzv. globalnog svetskog poretka na osnovu, kako se često naglašava, zajedničkih vrednosti, ideja ili interesa. Budući da ovako shvaćeni globalizam ima određenu ideološku potku, ne treba ga izjednačavati sa pojmom globalizacije, koji je kako to sjajno ističe Stiglic, vrednosno potpuno neutralan. Stiglic ističe da se o procesu globalizacije ne može reći ni da je dobar, niti da je loš, jer je proces po sebi vrednosno neutralan, ali da vrednosno može da se odredi *način na koji se upravlja globalizacijom*⁴.

Imajući u vidu prethodna razmatranja, nameće se pitanje: gde su prapočeci globalizacije i globalizma, da li su ovi procesi postojali oduvek ili se pojavili, kako misle neki od autora, tek nakon rušenja Berlinskog zida 1989. godine? Globalizacija i globalizam su se u svom rudimentarnom obliku javili još u najranijim periodima istorije ljudskog društva. Širenje različitih ideja, verovanja, vrednosti, religija, u državama koje se međusobno ne graniče, može se posmatrati kao prvi, rudimentarni oblik globalizacije. Naravno, širenje znanja, ideja, vrednosti, verovanja, načina života ili religijskih ubeđenja, bilo je znatno sporije u vreme hidrauličnih društava orijenta ili antičkih grčkih polisa, nego danas u eri savremenih komunikacija i informacionih tehnologija. Istorijske poruke zbore da su prve dimenzije globalizma, pre svega ekološka i vojna dimenzija, nastale sa prvim zagađenjima životne sredine i širenjem oružanih sukoba na pojedinim kontinentima među ondašnjim državama.

¹ Vidojević, Zoran (2005): Kuda vodi globalizacija, Beograd: Filip Višnjić, str. 15.

² Gidens, Entoni (1998): Posledice modernosti, Beograd: Filip Višnjić, str. 69.

³ Stiglic E. Džozef (2002): Protivrečnosti globalizacije, Beograd: SBM-x, str. 23.

⁴ Stiglitz, Joseph (2004): Globalizacija i dvojbe koje izaziva, Zagreb: Algoritam, str. 40-41.

Ukoliko se, pak, želimo zadržati na novovekovnoj istoriji i analizi globalizacije i globalizma, čini se krajnje prigodnim shvatanje onih autora koji prepoznaju tri velike ere globalizacije, koje neki upravo tako i nazivaju, globalizacijama I, II i III¹. Prva velika era globalizacije vezuje se za postavljanje čuvenog transatlantskog kabla davnih 1860-ih godina i pronalasku parobroda i parne mašine. Ova velika era trajala je sve do početka Prvog svetskog rata 1914. godine. Na nju su svakako presudno uticali tehničko-tehnološki pronalasci, zahvaljujući kojima je kretanje ljudi i roba na većim udaljenostima bilo olakšano. Druga velika era globalizacije počinje sredinom osamdesetih godina prošlog veka, zahvaljujući tehnološkoj revoluciji, razvoju međunarodne trgovine, integraciji Narodne Republike Kine u svetsku privredu, ali svakako i padu komunizma i rušenju Berlinskog zida koje je označilo kraj blokovske podele i početak integracije bivših komunističkih država u okvire svetske ekonomije².

S početka dvadesetprvog veka, kako to upućuje Dejvid Held (David Held), sve je češće „postavljanje epitafa globalizaciji“³. Ostaje otvoreno pitanje da li će globalizacija utihniti zadobijajući sve oblike i sadržaje globalizma? Tako se može reći da živimo u trećoj velikoj eri globalizma globalizacije koju najpre karakteriše širenje informacionih i komunikacionih tehnologija, značajan pad cene telekomunikacija (pre svega mobilne telefonije) i računarske opreme, širenje multinacionalnih kompanija i njihova dominacija u globalnoj ekonomiji, ali i sve očigledniji gubitak političkog i ekonomskog suvereniteta država, uz dominaciju globalnih političkih i ekonomskih institucija, uz otvoreno pitanje da li ovo odricanje od suvereniteta važi za najmoćniju državu sveta, poput Sjedinjenih Država.

DIMENZIJE GLOBALIZACIJE I GLOBALIZMA

Kao što je relativna i uslovna svaka podela teorija, tako su relativne i uslovne podele na različite aspekte globalizacije i globalizma. Ove aspekte mnogi autori nazivaju *dimenzijama globalizacije*⁴, a mi prepoznavamo da to i dimenzije globalizma. Postavlja se opravdano pitanje zašto se jedan takav fenomen posmatra u parcijalnim dimenzijama, a ne samo u celini. Opravdanje ovakvog naučnog pristupa je dvojako. Prvo, budući da je globalizacija, a tako i globalizam, sveobuhvatan pojam, ispostavilo se da je naučno potpuno opravdano posmatrati ove fenomene u nekoliko različitih, a dijalektički povezanih okvira, aspekata, odnosno dimenzija. Sa druge strane, činjenica je da nisu svi aspekti postali *istovremeno* u jednom trenutku istorije ljudskog društva, već su nastajali vremenom; godinama, decenijama, pa čak i vekovima. Uslovno govoreći, mogle bi se uočiti četiri dimenzije globalizacije i globalizma: *ekološka, vojna, socio-politička i ekonomska*. Ovakvu podelu na četiri dimenzije, dopunićemo analizom četvorne podele koju je sačinio Antoni Gidens, navodeći *svetsku kapitalističku ekonomiju, sistem nacionalnih država, svetski vojni poredak i međunarodnu podelu rada* kao osnovne dimenzije globalizacije⁵. Vrlo je važno napomenuti da su sve gorenavedene dimenzije globalizacije i globalizma veoma povezane i da se sve uzajamno determinišu i utiču jedna na drugu.

Ekološka dimenzija nastala je najranije, još u vremenima kada su ljudska društva dobijala svoja prva oblička. Zagađivanje životne sredine, pre svega vode, vazduha i zemljišta, povećanje broja stanovnika na planeti, neki su od prvih oblika ekološke globalizacije koja je

¹ Milanović, Branko (2007): Dva lica globalizacije, Beograd: Arhipelag, str. 13-16.

² Isto, str. 13.

³ Held, David and Mc Grew, Anthony (edit.) (2007): Globalization Theory – Approaches and Controversies, Cambridge: Polity Press, str. 1.

⁴ Jedan od njih je predstavnik transformacionističke škole mišljenja o globalizaciji, Antoni Gidens.

⁵ Videti: Gidens, Antoni, *op.cit.* str. 74.

zahvatala drevni svet. Pod ekološkom dimenzijom nećemo podrazumevati samo narušavanje ravnoteže unutar ekosistema, već i širenje različitih bolesti koje su se ogromnom brzinom prenosile iz jednog dela sveta u drugi. Upravo ova dimenzija, koja najduže postoji u odnosu na ostale tri koje smo pominjali, daje dovoljno povoda da se kaže da globalizacija, a ni globalizam, nisu novi fenomeni, već da su nastali u najranijim periodima ljudske civilizacije. To je direktan argument protiv svih drugih naučnih tvrdnji koje insistiraju na tome da su globalizam i globalizacija nastali tek krajem dvadesetog veka, političkim promenama koje su zahvatile dotadašnji komunistički svet.

Druga po vremenu nastanka, svakako je vojna dimenzija. Prvi ratovi su zapravo prvi oblici vojnog globalizma. Pretnja silom i upotrebe sile širila se u različitim regionima, na različitim kontinentima. Neretka su zapažanja da je Aleksandar Makedonski bio jedan od onih koji je na kopljima svoje pešadije doneo prvu vojnu globalizaciju, spojivši ondašnji zapadni svet sa Persepolisom i Istokom. Da li je upravo stara Helada prostor u kome je nastala vojna globalizacija ili koreni sežu i dalje, onda kada se u svetu dogodio prvi oružani sukob koji je obuhvatio makar tri različite države? Da li je atinski polis u vreme svog zlatnog doba u V veku pre Hrista bio nosilac vojne globalizacije u ondašnjem drevnom svetu? Nije li ratovanje u ime svetih ideala demokratije otpočelo upravo tada u najranijim periodima evropske civilizacije? Ovo su samo neka od otvorenih pitanja na koja se mogu dati različiti odgovori. Ono što, međutim, ostaje nesporno, jeste da je vojna dimenzija globalizacije ostala više nego aktuelna i danas¹ i da je veoma važna komponenta *novog svetskog poretka*.

Posebnu pažnju posvećujemo socio-političkoj dimenziji. Najopštije rečeno, socio-politička dimenzija zasniva se na širenju određenih znanja, verovanja, vrednosti, moralnih nazora, religijskih uverenja i, svakako, političkih, ekonomskih, pravnih i drugih ideja i ideala. Demokratija u većini država savremenog sveta nije nastala *ex nihilo*. Naprotiv, ona ima svoj dug istorijat, koji počiva na širenju različitih ideja, od prvih mislilaca koji su svoj život posvetili raspravama o najboljem poretku, poput Sokrata, Platona, Aristotela i drugih. Jednako tako, hrišćanstvo se, na primer, nije samo po sebi učinilo najobuhvatnijom religijom modernog doba, sa najvećim brojem vernika. Liberalna, odnosno neoliberalna ekonomija nije postala dominantni oblik ekonomskog uređenja u jednom trenutku ili zahvaljujući uticaju neke nezemaljske sile. Bilo je neophodno da ljudi nastanjeni u različitim delovima sveta, na različitim kontinentima, na izuzetno velikim udaljenostima, prihvate određene ideje, verovanja i vrednosti i da na osnovu toga steknu određena znanja, koja su ih opredelila da svoje privatne živote, društva i državne zajednice uređuju onako kako to čine danas..

Ekonomska dimenzija je ona kojom se danas brojni naučnici najviše bave. Jedan od razloga za to može biti činjenica da savremeni svetski ekonomski poredak počiva na velikom broju multinacionalnih kompanija koje neretko imaju budžete koji su veći i od budžeta pojedinih postojećih država. Multinacionalne kompanije nisu samo privredni subjekti, već postaju važni, uticajni i nezaobilazni politički akteri u globalnom poretku. Upravo zato ne treba da čudi ocena da se čitav novi svetski poredak bazira na postojanju ovakvih kompanija, koje preko granica prenose ne samo robu i kapital, već i različite tehnologije². Druga važna komponenta ekonomske dimenzije globalizacije su svetske finansijske i ekonomske institucije, pre svih Međunarodni monetarni fond i Svetska banka. Uticaj ovih institucija na pojedinačne politike najvećeg broja država u svetu je očigledan i on progresivno raste onako kako ekonomska moć i uticaj dotične države opadaju.

¹ Posebno se ima na umu pokušaj širenja nuklearne moći i proliferacija nuklearnog oružja unutar međunarodne zajednice i sve češće vojne intervencije bez odobrenja Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (NATO intervencije na prostorima bivše Jugoslavije, kao i intervencije vojnih koalicija u Iraku, Avganistanu i slično).

² Upor. Džozef E. Stiglic (2002): Protivrečnosti globalizacije, Beograd: SMB-x, str. 17-35.

Subjekti ekonomske dimenzije globalizacije i globalizma nisu danas samo multinacionalne kompanije, već posebno i banke i berze¹. Povezanost banaka i berzi se danas najbolje ogleda u činjenici da je u uslovima najveće globalne ekonomske krize koju pamti savremeni svet, likvidacija jedne banke dovela konsekventno do likvidacije drugih banaka. Kada je reč o berzama, iako su sposobne da zajedničkim naporima ostvaruju veliki (globalni) profit, sa druge strane kriza koju mogu da generišu, takođe je globalnog karaktera². Uz to, nužno je pomenuti globalizaciju berzanskog poslovanja koja je danas sve uočljivija, kroz spajanje berzi (poput kupovine berze Euronekst od strane američke berze NASDAQ). Stoga će mnogi autori sa pravom reći da globalizacija ima svoj dualni karakter i da nosi niz protivrečnosti.

Ovde je radi naučne objektivnosti, važno istaći da postoje među skepticima i oni autori koji smatraju da je globalizacija u celosti, pa tako i ekonomska samo neophodni mit³. Uprkos takvim shvatanjima, činjenica je da globalizacija i globalizam u svim svojim dimenzijama postoje i dalje i da presudno utiču na živote pojedinaca, funkcionisanje društvenih i političkih grupa, ali i na rad savremenih organizacija, na različitim nivoima.

GLOBALIZACIJA I RIZIČNO DRUŠTVO

Zahvaljujući čuvenom nemačkom sociologu Ulrichu Becku (Ulrich Beck) nastao je termin *rizično društvo*, tj. Risikogesellschaft. Bek je, čini se, odlično uočio da je globalno, tj. savremeno društvo ono u kome je vrlo teško predvideti sve rizike, a u kojima ti isti rizici neretko nose posledice nesagledivih razmera. Otuda je vrlo važno reći da je upravo globalno zagrevanje, odnosno emisija štetnih gasova poput ugljen-dioksida i drugih koji uzrokuju efekat staklene bašte, koincidirala sa početkom druge velike ere globalizacije, sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka.

Fokusirajući se na direktne negativne posledice globalizacije i globalizma na čovekovo okruženje, ali i na autentičnost određenih kultura, jezika, vrednosnog sistema, društvenih normi i drugih konstitutivnih elemenata društva, mišljenja smo da upravo period posle industrijske revolucije doprineo povećanju tzv. proizvedenih rizika. Njima je zapravo čovek uspeo da pokori prirodu koja je vekovima i milenijumima ranije pokoravala čoveka i sputavala ga u nastojanjima da obavlja svakodnevne aktivnosti, od poljoprivrede do trgovine i drugih neindustrijskih delatnosti. Stoga je danas ključni ekološki problem, ne samo zagađivanje vode, vazduha i tla, već pre svega globalno zagrevanje planete kom se ne nazire kraj.

Uspon svetskih ekonomija i industrije, pre svega u najmoćnijim državama sveta nakon Drugog svetskog rata, doveo je do toga da sam industrijski rast postane pretnja očuvanju ekološke ravnoteže na globalnom planu. To se najbolje vidi iz statističkih pokazatelja koji ukazuju na to da je emisija štetnih gasova od kada se vrše ovakva merenja, od 1961. godine, u konstantnom porastu, bez jasnih naznaka da bi planeta mogla biti sačuvana u decenijama koje dolaze. U prilog ovakvim pesimističkim stavovima ide u prilog i činjenica da su države već dva puta pokušale da kroz multilateralni dijalog na globalnom planu postignu sporazum koji bi zamenio Protokol iz Kjotoa, koji je istekao 2010. godine. Od ovog Protokola, preko sastanaka u Kopenhagenu i Kankunu do ovog najnovijeg u Durbanu u Južnoafričkoj

¹ Videti u: Unković, Milorad, Stakić Budimir (2009): *Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje*, Beograd: Univerzitet Singidunum.

² Vrednost akcija na berzama u 2008/2009. godini smanjena je čak za trećinu u razvijenim državama, odnosno čak za 60% u državama trećeg sveta.

³ Hirst, Paul and Thompson, Grahame (1996): *Globalization – A necessary myth?*, u: *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge: Polity Press.

Republici krajem 2011. godine, države su na multilateralnom nivou pokušale da, pod okriljem Ujedinjenih nacija, pronađu kompromisno rešenje. Takvo rešenje bi trebalo da bude prihvatljivo moćnim ekonomijama poput američke, japanske ili one u Evropskoj uniji, ali i državama u razvoju, pre svega neformalnoj grupi *BRICS* (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južnoafrička Republika), čije ekonomije beleže vrlo dobre rezultate u suočavanju sa udarima globalne ekonomske krize.

Ključni domet poslednje konferencije u Durbanu je dogovor predstavnika 194 države da se otpočinu razgovori o postizanju pravno obavezujućeg sporazuma, na osnovu koga bi sve države potpisnice bile u obavezi da smanje emisiju štetnih gasova koji dovode do efekta staklene bašte, tj. do globalnog zagrevanja. Na sastanku je utvrđeno da bi ovakav sporazum trebalo da stupi na snagu do 2020. godine. Poseban domet sastanka je inicijativa da se osnuje *Zeleni klimatski fond*, čija bi osnovna funkcija trebalo da bude pomoć siromašnim državama u sprovođenju mera za suzbijanje globalnog zagrevanja.

UMESTO ZAKLJUČKA

Iako su neke države, poput NR Kine, saopštile da će u skladu sa ranijim preporukama usporiti svoj industrijski rast sa čak 11% na oko 7% u želji da postigne ideal održivog industrijskog razvoja, takvi jednostrani akti nisu dovoljni da bi se sprečile katastrofalne posledice globalnog zagrevanja koje danas imaju ogroman uticaj na život, zdravlje i ekonomsko blagostanje ljudi širom planete. Nužno je da se globalizam kao savremena politička ideologija ostavi po strani kako bi ključni akteri međunarodne ekonomije i politike danas bili u stanju da postignu važne dogovore o budućnosti planete.

Kako to sjajno uočava Gidens (Giddens), posledice globalnog zagrevanja su višestruke: od podizanja nivoa mora i potapanja prioblatih delova i "depresija", dezertifikacije plodnog tla, smanjenih poljoprivrednih prinosa (sa dalekosežnim ekonomskim posledicama), širenja zaraznih bolesti i narušavanja lanaca ishrane, do promene klimatskih obrazaca, čiji smo svedoci svakodnevno. Ovaj problem se, ipak, može rešiti samo na globalnom planu, kroz postizanje saglasnosti ključnih aktera o smanjenju emisije štetnih gasova u atmosferu. Narednu priliku za napredovanje u multilateralnom dijalogu države će imati ove, 2012. godine u Kataru, gde će biti održan novi sastanak.

Jedino tako, kroz postizanje globalne (etičke¹) odgovornosti prema sebi, ljudima, planeti i čovečanstvu u celini, adekvatnijim *upravljanjem procesom globalizacije kao takvim*, može se postići smanjenje globalnih rizika koji prete savremenom svetu.

LITERATURA

- [1.] Bek, Ulrih (2001): Rizično društvo, Beograd: Filip Višnjić
- [2.] Gidens, Entoni (1998): Posledice modernosti, Beograd: Filip Višnjić
- [3.] Held, David and Mc Grew, Anthony (edit.) (2007): Globalization Theory – Approaches and Controversies, Cambridge: Polity Press
- [4.] Hirst, Paul and Thompson, Grahame (1996): *Globalization – A necessary myth?*, u: *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge: Polity Press
- [5.] Milanović, Branko (2007): Dva lica globalizacije, Beograd: Arhipelag
- [6.] Stiglic E. Džozef (2002): Protivrečnosti globalizacije, Beograd: SBM-x

¹ O potrebama za upostavljanjem novih etičkih principa i kategorija, više u: Miljević, M., Džamić, V. (2011): Rekonceptualizacija poslovne etike i potrebe za novom poslovnim etikom u: Singidunum revija vol.8, Beograd: Univerzitet Singidunum, str. 257-263.

- [7.] Stiglitz, Joseph (2004): Globalizacija i dvojbe koje izaziva, Zagreb: Algoritam
[8.] Unković, Milorad, Stakić Budimir (2009): Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje, Beograd: Univerzitet Singidunum
[9.] Vidojević, Zoran (2005): Kuda vodi globalizacija, Beograd: Filip Višnjić